

den gelebilecek Bizans donanmasının saldırılarını durdurmaya çalıştı. Berberî reislerinden Küseyle b. Lemzem'i yanına alıp ona itibar etmesi sayesinde pek çok Berberî kabilesi müslüman oldu ve İslâm ordusuna katıldı.

Yezîd b. Muâviye, 62 (681-82) yılında Ebû'l-Muhâcîr Dînâr'ı azlederek Ukbe b. Nâfi'i yeniden İfrîkiye valiliğine tayin etti. Ukbe, Ebû'l-Muhâcîr'in aksine Berberîler'e sert davrandı ve Küseyle'ye yüz vermedi. İkinci İfrîkiye valiliğinde fetihlere önem veren, es-Sûsû'l-Ednâ ve es-Sûsû'l-Aksâ bölgelerini İslâm hâkimiyetine alan Ukbe b. Nâfi', Küseyle ve müttefiki Rumlar tarafından 63'te (682-83) pusuya düşürüldü ve 300 kişiyle birlikte öldürüldü. Bunun üzerine Züheyr b. Kays el-Belevî ve Ömer b. Ali el-Kureşî kumandasında Kayrevan'da kalan İslâm ordusu Berka'ya çekilmek zorunda kaldı. Küseyle kumandasındaki Berberîler İfrîkiye'nin başşehri Kayrevan'a girdiler ve 63-69 (682-689) yılları arasında bölgeye hâkim oldular.

Abdûlmelik b. Mervân ile muhaliflerinin iktidar mücadelesi dönemine rastlayan bu yıllarda İfrîkiye ile gereği gibi ilgilenilmedi. Mücadeleden gücünü arttırarak çıkan Abdûlmelik b. Mervân, 69'da (688-89) Berka'da beklemekte olan Züheyr b. Kays'ı İfrîkiye valiliğine tayin etti. Züheyr hemen Berberî Küseyle'nin üzerine yürüdü ve yapılan savaşta Küseyle de öldürüldü. Ancak bu arada Bizanslılar, İslâm güçlerinin İfrîkiye seferinde bulunmasını fırsat bilerek Berka'yı işgal etti. Şehri geri almak için mücadele eden Züheyr şehid edildi (69/688-89). Bu olaydan sonra Kâhine adlı bir Berberî, İfrîkiye'nin iç kesimlerinde hâkimiyet kurarken Bizanslılar da Kartaca gibi sahil şehirlerini tekrar ele geçirdiler. Abdûlmelik b. Mervân, son muhalifi Abdullah b. Zübeyr'i 73'te (692) bertaraf edince İfrîkiye fetihlerine önem vermeye başladı ve Hassân b. Nu'mân kumandasında 40.000 kişilik bir orduyu İfrîkiye'ye gönderdi. Hassân, ilk olarak Kartaca'yı Bizanslılar'dan geri aldı. Ancak Kâhine ile yaptığı savaşı kaybetti (77/696). Bu arada Bizanslılar da Kartaca'yı ele geçirdiler (78/697). Hassân tekrar Kâhine üzerine yürüdü ve Bi'rikâhine denilen yerde meydana gelen savaşta Kâhine de öldürüldü. Bunun üzerine Hassân'ın iyi ilişkiler kurduğu Berberîler de İslâmiyet'i kabul ettikleri gibi 12.000 kişilik bir ordu kurarak onun emrine girdiler (82/701). Hem iç karışıklıkların sona ermesiyle hem de Berberîler'le güç kazanan Hassân, Kartaca'yı geri aldı ve bura-

da bir tersane yaptırdı. Kurduğu donanma ile Sicilya'ya ve diğer adalara seferler düzenleyerek Bizanslılar'ın Akdeniz'deki hâkimiyetine önemli ölçüde engel oldu. O zamana kadar Mısır valilerine bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren İfrîkiye valileri bu tarihten itibaren doğrudan halife tarafından tayin edilmeye başlandı. Hassân b. Nu'mân'dan sonra İfrîkiye valiliğine getirilenler Mağrib fetihleriyle de meşgul oldular. Emevîler'in son yıllarında İfrîkiye'de bazı karışıklıklar meydana geldi. Hâricîliği kabul eden Berberîler, 122'de (740) Meysere kumandasında isyan ederek Tanca'ya saldırdılar. Meysere, Vali İsmâil b. Ubeydullah'ı öldürdükten sonra "emîrül-mü'minin" sıfatıyla halifeliliğini ilân etti.

Abbâsîler zamanında da iç karışıklıkların hüküm sürdüğü İfrîkiye'ye Herseme b. A'yen'in çabalarıyla İbrâhim b. Ağleb (I. İbrâhim), Hârûnürreşid tarafından babadan oğula intikal etmek üzere vali tayin edildi ve böylece Ağlebîler hânedanının temelleri atıldı. İfrîkiye'nin çeşitli bölgelerinde Rüstemîler, Ağlebîler, Fâtımîler, Zirîler, Hammâdîler, Murâbitlar, Muvaahhidler, Hafsîler, Sa'dîler ve Senûsîler gibi devletler hüküm sürmüştür.

İfrîkiye 1518'de Osmanlılar'ın hâkimiyetine girdi. Osmanlı Devleti'nin kaptânı deryâsı Barbaros Hayreddin Paşa ile kardeşi Turgut Reis bölgede Osmanlı hâkimiyetini yerleştirdiler. 1830 yıllarına kadar Osmanlı idaresinde kalan İfrîkiye bu tarihte Fransızlar tarafından işgal edildi. Libya bölgesinde Senûsîler hüküm sürerken Fransızlar Cezayir ve civarını 1962 yılına kadar ellerinde tuttular. Tunus ve yöresi 1881'de Fransızlar'ın eline geçti. Tunus 1955, Cezayir de 1962'de bağımsız birer devlet oldu.

BİBLİYOGRAFYA :

Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh* (Zekkâr), I, 164-166, 176, 237, 238, 241-242, 247-249, 253, 265-266, 270, 272, 314, 318, 336, 340, 344, 345, 347, 356-357, 359; İbn Abdülhakem, *Fûtâhu Mısr* (Torrey), s. 183-187, 192-204; Belâzûrî, *Fûtâh* (Fayda), s. 324-335; Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Büldân*, s. 347-353, 357; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 85-92; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), IV, 144, 253-256, 317; İstahrî, *Mesâlik* (de Goeje), s. 36-46; Mes'ûdî, *et-Tenbih*, s. 20, 32, 43, 57, 90, 158, 330, 333-334; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, s. 60-107; Makdisî, *Ahşenü't-te-kâsim*, s. 215-218, 224-226, 246-247; Bekrî, *Mu'cem*, I, 176-177; III, 1105-1106; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân* (nşr. F. Wüstenfeld), Frankfurt 1994, I, 324-330; IV, 177-178, 212-214; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib* (nşr. G. S. Colin - E. Lévi Provençal), Beyrut 1983, I, 5-318; İbn Haldûn, *el-İber*, II/1, s. 197-199; III, 10-11; VI, 106-114; VII, 8; Selâvî, *el-İstişkâ*, I, 36-42; II,

152-153, 161-176; Sa'd Zağîlûl Abdülhamîd, *Târîhu'l-Mağribi'l-'Arabî*, İskenderiye 1979, I, 63-66, 129, 142-145, 159-162, 165-256, 302-310; Hüseyin Münis, *Fethu'l-'Arab li'l-Mağrib*, Kahire, ts., s. 1-296; Ch. A. Julien, *Târîhu İfrîkiyâ eş-Şimâliyye* (trc. Muhammed Mezâlî - Beşîr Selâme), Tunus 1983, II, 13-396; Muhammed et-Talbî, *ed-Devletü'l-Ağlebiyye* (trc. el-Müncî es-Sayyâdî), Beyrut 1985, bk. İndeks; a.mlf., "İfrîkiya", *EP* (İng.), III, 1047-1050; Abdülazîz es-Seâlibî, *Târîhu Şimâli İfrîkiyâ* (nşr. Ahmed b. Milâd - Muhammed İdrîs), Beyrut 1407/1987, s. 31-83, 141-145; Nadir Özkuyumcu, *Fethin-den Emevîler'in Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika: 18-132/639-750* (doktora tezi, 1993), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; G. Yver, "İfrîkiye", *İA*, V/2, s. 939-940.

NADİR ÖZKUYUMCU

İFRİT

(الغفريت)

Cinlerin reisi veya en güçlü, zeki, kurnaz ve zararlı olanı.

İfrît kelimesinin menşei hakkında farklı görüşler olmakla beraber ağırlıklı görüşe göre "bir kimseyi yere serme, toza toprağa bulama; çok istenen bir nesnenin zihinde hayal edilip göze bu şekilde gözükmesi" anlamlarına gelen Arapça 'afr kökünden türetilmiş olup, "kurnaz, şerir, çetin, yaratılışı güçlü, kızgın ve öfkeli kimse" mânâsındadır. İfrît, bu anlamları dolayısıyla cin ve şeytanlar için olduğu gibi mecazi anlamda kötülük ve şeytanlıkta aşırı giden insanlar için de kullanılır. İbn Kuteybe, Zemahşerî, Râgıb el-İsfahânî ve İbnü'l-Esîr gibi müellifler kelimenin taşıdığı "habîs, çetin, güçlü kuvvetli" anlamlarına dikkat çekerek bunun hem şeytanı hem de bu karaktere sahip insan ve hayvanları ifade edebileceğini belirtmektedirler. Nitekim Zürrümme bir şiirinde yaban öküzünü tasvir ederken, "O, gece-nin karanlığında ifritin izinde parlayan yıldız gibidir" diyerek ifrit kelimesini cin için kullanır. Kisâî de Mesleme b. Abdûlmelik'i överken onu ifrite benzetip, "Onların şeytanı olan ifrit, sizin için bir mülkün ve bir yerleşim yerinin olmadığını söylemiştir" der (Kurtubî, XIII, 203). İfrite bazan nifrit ile beraber ikileme biçiminde de rastlanır. Bir hadiste, "Allah, malı ve ehli konusunda belâ ve musibete uğramayan ifrit nifrit kişiye buğzeder" şeklinde geçmektedir (İbnü'l-Esîr, "afr" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "afr" md.).

Ahd-i Atîk'te Hz. Süleyman ve Sebe melikesinden söz edilmesine, Süleyman'ın şöhretini duyan melikenin ona büyük bir alayla ve çeşitli hediyelerle geldiği, Süleyman'ın yanında çok sayıda ordunun bu-

lunduğu bildirilmesine rağmen (I. Krallar 10/1-4; II. Tarihler, 9/1-12) cinlerden ve ifritten bahsedilmemektedir. Eski Mısırlılar, kötü bir ölümle ölen kimsenin ifrite dönüştüğüne ve onun ruhunun sık sık öldüğü yeri ziyaret ettiğine inanırlardı. Câhiliye Arapları ise gözle görülmeyen varlıkları "hin" ve "cin" olarak iki gruba ayırırlardı; cinlerin insanlarla beraber oturanına "âmir", çocuklara musallat olanına "ruh", bunların zalim, bozguncu ve azgınlarına "şeytan", kötülükte daha aşırı gidenlerine "mârid" (es-Sâfât 37/7) ve en güçlü, en kötü olanlarına da "ifrit" adını verirlerdi (Câhiz, I, 291; Cevâd Ali, VI, 709). Buna göre ifrit "kötülük ve şeytanlıkta çok aşırı gitmiş, tuttuğunu koparan; kuvvetli, becerikli, ele avuca sığmaz bir hilekâr" demektir. İfritin asıl adının İbn Abbas'a göre Sahr, Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî'ye göre Zekvân, Şuayb el-Cübbâî ve Nehhâs'a göre Kûzen olduğu rivayet edilirse de ifrit kelimesi özel isim olmayıp bir varlık türünün belirtilen niteliklere sahip olanlarını ifade ettiği için Kur'an-ı Kerim'de yer aldığı gibi çoğunlukla "cinden", "insandan" vb. açıklamalarla kullanılmaktadır. Bununla birlikte cin kavramındaki belirsizlik sebebiyle ifritin mahiyetini tam olarak tesbit etmek zordur. Bir taraftan gül ve silât gibi ifritin de cinlerin bir türü olduğu belirtilirken (Eİ² [Fr.], II, 560) diğer taraftan Kur'an'daki ifritin cinlerden bir taifenin özel adı olmayıp Neml sûresinin 39. âyetinin baş tarafında da ima edildiği üzere "âsi, mağrur" anlamına geldiği ileri sürülmektedir (a.g.e., III, 1076).

Kur'an-ı Kerim'de ifrit kelimesi bir defa geçmektedir (en-Neml 27/39). Burada Hz. Süleyman'ın emrinde insan, kuş ve cinlerden orduların bulunduğu bildirilmekte, Belkıs'tan haberdar olan Süleyman'ın Belkıs'ın tahtını kısa zamanda kimin getirebileceğini sorması üzerine "cinlerden bir ifrit" in, "Sen daha yerinden kalkmadan onu sana getirebilirim" dediği haber verilmektedir. Aynı yerde ifrit, kendini Süleyman'a tanıtırken güçlü ve güvenilir olduğunu belirtmiştir. Kur'an'ın cinler arasında yer aldığını bildirdiği ifrit, Taberî'ye göre cinlerin reisi veya onların en güçlüsü, Mücâhid ve Katâde'ye göre en azgını, Ma'mer'e göre en zeki ve kurnazdır (Taberî, XIX, 161-162; Fahreddin er-Râzî, XXIV, 197).

"Cinlerden bir ifrit" ifadesi bazı hadislerde de geçmektedir. Ebû Hüreyye'den gelen bir rivayette cinlerden bir ifritin namazını ifsat etmek için Hz. Peygamber'e

musallat olduğu, Resûlullah'ın onu yakalayarak mescidin direklerinden birine bağlamak istediği, fakat Hz. Süleyman'ın bir duasını hatırlayınca ifriti köpek kovar gibi kovduğu bildirilmektedir (Müsned, II, 298; Buhârî, "Şalât", 75, "Enbiyâ", 40, "Tefsîr", 38/2; Müslim, "Mesâcid", 39). Bu hadisin farklı bir rivayetinde ifritin kedi sûretinde Hz. Peygamber'in karşısına çıkıp yüzüne bir ateş parçasıyla çarpmaya kalkıştığı ifade edilmiştir. Hz. Âişe'ye atfedilen rivayete göre Resûl-i Ekrem onu yakalayıp yere yatırarak hırpalamıştır. Yahyâ b. Saîd'den nakledilen bir rivayette Resûlullah'ın İsrâ gecesi cinlerden bir ifriti gördüğü kaydedilmektedir (el-Muvaṭṭa', "Şi'r", 10).

Bazı İslâmî kaynaklarda anlatıldığına göre cinlerden olan ifrit diğer cinlerdeki özellikleri taşıyan, onlar gibi irade sahibi, erkeği-dişisi bulunan, çeşitli şekillere girebilen bir varlıktır. Câhiliye dönemine ait bir kısım telakkilerin aksine Kur'an'da cinlerin güçlerinin sınırlı olduğuna işaret etmek için "kitaptan ilmi olan kişinin" (en-Neml 27/40) Belkıs'ın tahtını ifritten daha çabuk getireceği vurgulanmıştır.

Halk edebiyatında ifrit dumandan yaratılmış dev gibi bir cin olarak tasvir edilir ve bu özelliği sebebiyle onun sıkıştırılmış olarak bir şişe içerisine konulup hapsedilebileceğine inanılır. Kur'an'da yer alan, cinlerin "hâlis ateşten" yaratıldığı bilgisiyle (er-Rahmân 55/15) halk edebiyatındaki ifritin dumandan yaratıldığı inancı arasında bir ilgi kurulabilir. İfritin kanatlı bir mahlûk olduğu, büyük bir güce sahip bulunmasına rağmen bazı büyü vasıtalarıyla emir altına alınabildiği yine halk edebiyatında rastlanılan telakkilerdir. Halk kültüründe ifritin şekli, gücü ve yaptığı işler çerçevesinde oluşan inançlar İslâmî kaynaklardan çok İslâm öncesi din, kültür ve medeniyetlere dayanmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Cevherî, eş-Şihâh, "afr" md.; Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, "afr" md.; İbnü'l-Esir, en-Nihâye, "afr" md.; Lisânü'l-'Arab, "afr" md.; Tâcü'l-'arûs, "afr" md.; Kâmus Tercümesi, II, 584; Ahmed Rızâ, Mu'cemü metni'l-luğa, Beyrut 1379/1960, "afr" md.; el-Muvaṭṭa', "Şi'r" 10; Müsned, II, 298; Buhârî, "Şalât", 75, "Enbiyâ", 40, "Tefsîr", 38/2; Müslim, "Mesâcid", 39; Abdullâh b. Yahyâ el-Yezidî, Garîbü'l-Kur'an ve tefsîruhu (nşr. Muhammed Selîm el-Hâc), Beyrut 1405/1985, s. 287; Câhiz, Kitâbü'l-Hayevân, I, 291; İbn Kuteybe, Tefsîru garîbi'l-Kur'an (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Beyrut 1398/1978, s. 324; Taberî, Câmi'u'l-beyân, Beyrut 1984, XIX, 161-162; Mes'ûdî, Mürücü'z-zeheb, II, 222; Zemahşerî, el-Keşşâf (Beyrut), III, 143; Fahreddin er-Râzî, Mefâtihu'l-gayb, XXIV, 187-189; Kurtubî,

el-Câmi', XIII, 203; Beyzâvî, Envârü't-tenzil, İstanbul 1984, IV, 523; Bedreddin eş-Şiblî, Âkâ-mü'l-mercân fî aḥkâmî'l-cân, Beyrut 1408/1988, s. 20-21; İbn Kesîr, Tefsîrü'l-Kur'an, VI, 202; Demîrî, Hayâtü'l-hayevân, II, 32; Tecrid Tercemesi, II, 402-406; Süyûtî, ed-Dürrü'l-menşûr fî tefsîri bi'l-me'sûr, Beyrut 1403/1983, VI, 359-360; Âlûsî, Rûhu'l-me'ânî, XIX, 203; El-mallî, Hak Dini, V, 3678; Mehmed Vehbi, Bü-yûk Kur'an Tefsiri, İstanbul 1969, X, 4013; Cevâd Ali, el-Mufaṣṣal, VI, 709; J. R. Strayer, Dictionary of the Middle Ages, New York 1989, VII, 112; D. B. Macdonald - [H. Massé], "Djinn", Eİ² (Fr.), II, 560; J. Chelhod, "İfrit", a.e., III, 1076-1077; "Cin", TA, XI, 10.

ALİ ERBAŞ

İFTÂ

(bk. FETVA).

İFTAR

(الإفطار)

Orucu açmak anlamında
fıkıh terimi.

Sözlükte *fatr* "yarmak, kesmek; yaratmak, icat etmek", bu kökten türeyen *iftâr* ve *fıtr* kelimeleri diğer bazı anlamların yanı sıra "orucu açmak, oruçluya orucu açtırmak, başlanmış bulunan orucu bozmak veya hiç oruç tutmamak" gibi mânalara gelir. Kur'an'da *fatr* kökünün çeşitli türevleri kullanılmakla ve ayrıca oruçtan ve oruç tutmamayı haklı kılan bazı mazeretlerden söz edilmekle birlikte (el-Bakara 2/184-185, 187) kelime olarak iftar ve fıtr geçmez. Hadislerde ve sahâbe sözlerinde ise oruç ibadetiyle ilgili birçok ayrıntılı hüküm belirtilirken bu iki kelimenin yukarıdaki anlamlarda yaygın bir kullanıma sahip olduğu görülür. Bu mânaların her birinde iradî olarak oruca aykırı bir davranışta bulunma söz konusu olduğundan iftar âdeta *imsak* ve *savm* kelimelerinin karşıt anlamlısı gibi yer almıştır. Fıkıh literatüründe iftar kelimesi, sözlük anlamıyla bağlantılı olarak ister oruç açma isterse bozma ve oruç tutmama şeklinde olsun "oruca aykırı bir davranışta bulunma" mânasında kullanılmakla birlikte, bunlar arasında "oruçlu kimsenin vakti gelince usulüne uygun biçimde orucunu açması" mânasının daha belirgin olduğu ve kelimenin bu yönde terim anlamı kazandığı söylenebilir. Nitekim Türkçe'de de iftar "oruca açma" mânasına gelir.

İslâm'ın beş esasından biri olan orucun bir parçasını oluşturan iftar İslâm muhitinde oruca denk bir ilgi ve öneme sahip